

Agnieszka JASZCZAK*, **Jörg DENEKAS****

*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Olsztyn, Polska

e-mail: agnieszka.jaszczak@uwm.edu.pl

Agravis Technik Altmark Uelzen, Niemcy*

ZNACZENIE CECH KRAJOBRAZU W KREOWANIU PRZESTRZENI KULTUROWEJ W UKŁADACH REGIONALNYCH

THE IMPORTANCE OF LANDSCAPE FEATURES IN THE CREATION OF CULTURAL SPACE IN REGIONAL SYSTEMS

Słowa kluczowe: identyfikacja cech krajobrazowych, przestrzeń kulturowa, tożsamość regionalna

Key words: identification of landscape features, cultural space, regional identity

Streszczenie

Ważnym etapem racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego jest identyfikacja jego tradycyjnych form, uwzględniających nie tylko użytkowanie, ale i strukturę przestrzeni oraz charakterystyczne wyróżniki. W pracy podjęto próbę określenia roli cech krajobrazowych wpływających na zachowanie tożsamości określonych grup społecznych w europejskich układach regionalnych.

Abstract

The most important phase in the rational use of cultural landscape is the identification of its traditional forms which taking into account not only the use but also the structure of space and characteristic elements. The paper defines the role of landscape features that affect the preservation of the identity of specific social groups in the European regional systems.

WPROWADZENIE

Początki dyskusji na temat krajobrazu, jak podkreśla P. Aplin (2007), odnoszą się do tzw. szkoły francuskiej (kraj. páys), niemieckiej (kraj. landschaft), angielskiej i stosunkowo później amerykańskiej (kraj. landscape). W literaturze krajobraz traktowany i definiowany jest różnie, w zależności od dziedziny, czy dyscypliny naukowej. Niezależnie od kierunku badań krajobrazowych naukowcy są zgodni, że człowiek żyje i odczuwa wg norm wyrażonych w jego kulturze i środowisku. Pozwala to na przekształcenie go w określone krajobrazy kulturowe (Sauer, 1925; Aplin, 2007). Definiowanie krajobrazu przeszło długą ewolucję. Współcześnie na cele praktycznego zarządzania walorami krajobrazowymi coraz częściej w użyciu jest definicja wprowadzona przez Europejską Konwencję Krajobrazową (2000). Według zapisów Konwencji „Krajobraz znaczy obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich” (Art. 1a, Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, Dz.U., 2006). Tym samym odzwierciedla zarówno wartości przyrodnicze i kulturowe oraz ich zależności względem siebie. Jednocześnie traktowany jest on jako całość zespalałą owe wartości. Powstał on w wyniku działalności człowieka, przy czym antropogeniczne przekształcenia form zbliżonych do naturalnych przebiegały z różną intensywnością, w różnym czasie. Według UNESCO/ICOMOS Expert Group (1995) jego formy ilustrują jednocześnie ewolucję związku ludzi z miejscem bytu pod wpływem fizycznych ograniczeń, zaś z drugiej strony możliwości wykorzystania naturalnego środowiska oraz następujących po sobie społecznych, ekonomicznych i kulturowych oddziaływań, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Tożsamość lokalna, czy regionalna musi być autentyczna, bez zakłamań i wymuszonych, obcych form. Ważny jest przy tym wybór tych cech, które są tożsame dla danej społeczności i stanowią podstawę tworzenia przestrzeni. Jest to stosunkowo łatwe w przypadku zachowania ciągłości historycznej, społecznej, czy kulturowej regionu, natomiast szczególnie trudne na obszarach, w których ta ciągłość została przerwana w sposób naturalny lub wymuszony.

W pracy odniesiono się do problematyki związanej z identyfikacją cech krajobrazowych, tożsamością miejsca, identyfikacją regionalną. Rozważania ograniczono przestrzennie i kulturowo do dwóch regionów, Umbrii (Włochy) oraz Wschodniej Fryzji (Niemcy), podejmując dyskusję na temat roli poszczególnych cech krajobrazu w zachowaniu tożsamości regionalnej. Wybór regionów został podyktowany wcześniejszą analizą regionów w kontekście określenia związku między krajobrazem, a określoną społecznością. Należy jednocześnie dodać, że wybrane regiony charakteryzują się ciągłością historyczną. Studia materiałów źródłowych polegały na gromadzeniu i interpretacji informacji, dokumentacji monograficznej oraz kartograficznej – aktualnej, jak i archiwalnej. Przeprowadzono także analizy terenowe. Rozmowy i wywiady (gromadzenie informacji za pomocą przygotowanych uprzednio pytań) przeprowadzane bezpośrednio lub pośrednio z badanymi (mieszkańcami regionów) miały na celu poznanie faktów, opinii i postaw danej zbiorowości. Badania te miały

charakter pomocniczy w określeniu poczucia tożsamości regionalnej. Ważne były przy tym odpowiedzi na pytania:

1. Jakie cechy przyrodnicze krajobrazu są najważniejsze z punktu widzenia tożsamości regionalnej?
2. Jakie cechy kulturowe/historyczne krajobrazu są najważniejsze z punktu widzenia tożsamości regionalnej?
3. Jakie zwyczaje/tradycje regionalne są podtrzymywane obecnie w regionie?

CECHY KRAJOBRAZU, A ICH IDENTYFIKACJA SPOŁECZNA I KULTUROWA

Krajobraz kulturowy jest jednym z najważniejszych czynników warunkujących odmiennosc regionów, wpływając tym samym na ich tożsamość. Powszechnie jest to, że krajobrazy ewoluują przede wszystkim ze względu na zmianę funkcji, czynniki gospodarcze i społeczne, czy cywilizacyjne. O ile przekształcenia następują stopniowo wraz z zachowaniem zrównoważonych zasad kształtowania form krajobrazowych i poszanowaniem tych już istniejących, są one do zaakceptowania. Jednakże cechy historycznie gruntujące poczucie jedności są często zacierane poprzez konflikty zbrojne, religijne i międzyludzkie, wymianę pokoleniową, kulturową, społeczną lub inne czynniki zewnętrzne. Nigdy jednak zmiany w przestrzeni regionów, czy małych miast nie były tak widoczne, jak obecnie. Wynika to z procesów globalnych (Antrop, 2004; Swaffield, Primdahl, 2006), które powodują rozwój dużych metropolii, kosztem niewielkich miejscowości, zwłaszcza tych położonych peryferyjnie. O wyróżnikach (cechach) krajobrazu pisze I. Niedźwiedzka-Filipiak (2009), określając je jako identyfikator przestrzeni, służący do określenia zasobów w poszczególnych miejscowościach w celu odróżnienia ich od siebie. Autorka przypisuje im znaczenie m.in. w kontekście porządkowania przestrzeni, identyfikacji miejsca zarówno w skali miejscowości, jak również regionu, a także emocjonalnym wzmacniającym więzi międzyludzkie i symbolicznym. A. Permilovska (2011) swoje badania poświęca historycznym osadom wiejskim, tradycyjnym formom i układom wsi, cechom krajobrazu wiejskiego oraz interpretacji znaczeń kulturowych w architekturze odnosząc się szczególnie do takich elementów jak osada, dom, kościół, kaplica, krzyż (Jaszczak, 2013). Wartości wyróżniające dany region odnoszą się bezpośrednio do uwarunkowań przyrodniczych, kulturowych, czy społecznych. Niektóre z nich opierają się na wielowiekowej tradycji, inne ujęte są w ramach współczesnych tworząc tożsamość „od nowa”. Ochrona cech krajobrazu nabiera znaczenia w dobie postępującej globalizacji, zmian społecznych, niekorzystnych przekształceń obszarów wiejskich, unifikacji lub, z drugiej strony, występowaniu obcych form architektonicznych. Rola krajobrazu postrzegana jest, więc nie tylko w aspekcie utrzymania i zachowania struktur przestrzennych, ale także utrwalania więzi społecznych.

„ZAPIS” CECH KRAJOBRAZOWYCH W TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ

Przestrzeń kulturowa i społeczna powinna bazować na autentyczności miejsca oraz swoistym *genius loci*. Dużą rolę może w tym wypadku odgrywać rodzimy (miejscowy) krajobraz historyczny. Ewoluuował on poprzez obecność i działalność osób, społeczności z nim związanych oraz kształtujących go. Ogólne warunki socjalne czy kulturowe, jak również zachowania pojedynczych osób, rodzin czy społeczności wpływają na przestrzeń poprzez odzwierciedlenie – odbicie fizycznego, biologicznego i kulturowego charakteru życia codziennego. Szczególną rolę odgrywa w nim funkcja. Możliwe jest, zatem wyróżnienie np. zagród wiejskich, ogrodów, czy wręcz całych osiedli i miejscowości położonych wzdłuż dolin rzecznych, w górach, czy nad jeziorami. Przykładem mogą być historyczne układy wsi, czy krajobrazy rolnicze. Cechy krajobrazu wpływają na tożsamość danej społeczności. Są one nośnikiem kodu, pewnej odrębności, a zarazem są niezwykle cenne z punktu widzenia socjalnego, czy kulturowego. Coraz częściej stanowią wartość ekonomiczną, może nie w sposób bezpośredni, ale przekładający się na działania związane z zarządzaniem przestrzenią (Zachariasz, 2011; Jaszczak, 2013). O istocie krajobrazu rodzimego, na który składają się wartości materialne, w dużej mierze naturalne i kulturowe, ale także pozamaterialne, w tym duchowe i symboliczne, odzwierciedlające swoiste *genius loci* pisze K. Dąbrowska-Budzińo (2011). Według autorki *genius loci* wpływa na tożsamość oraz na jakość życia społeczności zamieszkującej dane miejsce, a także uwrażliwia jednostki na piękno i kulturę, a także staje się źródłem inspiracji w kształtowaniu przestrzeni. Z drugiej strony pełne odczytanie znaczenia przestrzeni jest możliwe przy odpowiedniej wrażliwości jednostki oraz właściwym rozpoznaniu opartym na wiedzy i kulturze (Jałowicki i in., 2009). Podobnie uważa U. Myga-Piątek (2011) analizując krajobraz Podhala i Tatr, przy czym Autorka odnosi się do „odczytywania” ducha miejsca przez osoby z zewnątrz, przybyszów, turystów. Poniżej przedstawiono przykłady zachowania tożsamości regionalnej we współczesnej przestrzeni regionów historycznych oraz świadomego kształtowania krajobrazu, uwzględniającego nie tylko normy planistyczne i zapisy prawne, ale także poszanowanie piękna przyrody, tradycji i kulturę architektoniczną ich mieszkańców.

Cechy widoczne w krajobrazie, a zarazem utrwalone w mentalności mieszkańców regionu oraz odczytywane m.in. przez turystów można dostrzec m.in. w Umbrii (Włochy) oraz Wschodniej Fryzji (Niemcy).

Umbria położona jest w środkowych Włoszech, sąsiaduje z Toskanią, Marche i Lacjum. W większości to teren górzysty i pagórkowaty (łańcuch Apeninów Umbryjsko-Marchijskich z największym wzniesieniem w paśmie górskim Monte Vettore, 2476 m n.p.m.). Tereny nizinne zajmują niewielką powierzchnię. Góry i wzniesienia pokrywają zbiorowiska leśne. Najważniejszą rzeką regionu jest Tybr (Tevere), która rozpoczyna swój bieg w Emilii Romanii, płynąc przez Umbrię dociera do Lazio. Największym zbiornikiem wodnym jest jezioro Trasimeno. O szczególnej wartości przyrodniczej, decydują również mniejsze jeziora, źródła, strumienie i wodospady. Te walory zostały wykorzystane w kreowaniu atrakcji turystycznej pod hasłem

„acqua d’Umbria”. Obszary przyrodniczo cenne, obejmujące park narodowy, parki regionalne, obszary leśne i tereny użytkowane rolniczo, a także zieleń komponowana w miastach i wsiach, zdecydowały o nazwie regionu. Umbria to, według mieszkańców kraju, Zielone Serce Włoch (ryc. 1).

Region składa się z mozaiki krajobrazów, które wpływają na sposób użytkowania terenu, a także charakterystyczne kształtowanie przestrzeni społecznej kulturowej. Rolnictwo cechuje się dużym zróżnicowaniem (Falkowski, Kostrowicki, 2000), przy czym charakterystyczne są tu małe gospodarstwa, zajmujące się uprawą zbóż, roślin oleistych, winorośli, a także hodowlą zwierząt (mixed farming), (Sereni i Litchfield, 1997). W mozaikę pól, łąk i pastwisk doskonale wtapia się zabudowa wiejska, w układach zwartych oraz kolonijna. Większość obiektów mieszkalnych i gospodarczych to obiekty historyczne. Zabudowa oddzielona jest zadrzewieniami śródpolnymi oraz żywopłotami. Część z nich jest odrestaurowana i użytkowana, jako baza turystyczna. Rolnictwo oparte jest w dużej mierze na typie ekologicznym, natomiast tylko część gospodarstw o takiej specjalizacji położonych jest na nizinach. Większość z nich znajduje się na terenach pagórkowatych. Najmniejsze farmy zajmują się produkcją owoców, warzyw, uprawą drzew oliwnych, winorośli oraz przetwórstwem i sprzedażą bezpośrednią (Businelli, Santucci, 1990). Taki sposób gospodarowania oraz tradycyjne, stosowane od wieków metody wpływają na jakość produktów. Z powodzeniem rozwija się turystyka kulinarna bazująca na idei „slow food”. Przy wykorzystaniu zasobów gospodarstwa i wsi oraz walorów krajobrazu powstały ścieżki smaku (sentieri del gusto), szlaki wina itp. Planowane są miejsca i obiekty publiczne służące mieszkańcom i turystom, w których organizowane są festiwale, spotkania, święta, rekonstrukcje historyczne.

Walory kulturowe Umbrii posiadają Perugia, Asyż, Spoleto, Todi, Terni, Orvieto, a przede wszystkim małe miasta tj. Bevagna, San Gemini, Spello, Deruta. Kultura Umbrii związana jest z Umbrami, a następnie Etruskami, którzy osiedlili się na terenie Italii ok. 1000 r. p.n.e. Ich pochodzenie nie jest do końca ustalone, prawdopodobnie przybyli z Bliskiego Wschodu. Kultura Etrusków wpłynęła w dużym stopniu na cywilizację rzymską. Ślady ich kultury można odnaleźć w architekturze wielu miast umbryjskich w postaci ruin murów, akweduktów, świątyń. Pozostałości murów z czasów etruskich znajdują się m.in. w Perugii (Arce Guelfa) położonej w centralnej części Umbrii, natomiast w Orvieto odkryto ślady osad etruskich w postaci jaskiń tufowych wykutych w masywie, na którym zbudowane jest miasto. Niemal we wszystkich miastach regionu w architekturze widoczne są wpływy sztuki romańskiej i gotyckiej, na którą nakłada się zabudowa późniejsza. Niewątpliwie perełką architektoniczną ze względu na wspaniałą gotycką fasadę, bogactwo dekoracji i wewnętrzne kaplice jest katedra w Orvieto, powstała w 1263 r. Dziedzictwo sakralne Umbrii to liczne klasztory, katedry, kościoły, a także miejsca związane z życiem i działalnością świętych, zwłaszcza w Asyżu, gdzie św. Franciszek doznał objawienia.

Cechy krajobrazu Umbrii w tworzeniu przestrzeni społecznej i kulturowej wykorzystują zwłaszcza małe miasta, zrzeszone w międzynarodowej sieci „Cittaslow”. Rozwój miast „Cittaslow” opiera się na poszanowaniu historycznej tkanki miejskiej,

ochronie zabytków oraz obiektów kulturowych o wyjątkowych wartościach, a także kultywowaniu działalności kulturalnej i artystycznej. Dzieje się tak, gdyż założenia sieci „Cittaslow” w zakresie przestrzenno-społecznym, włączają idee odbudowy, odnowy, rewitalizacji i kreowania miejsc przyjaznych dla społeczności lokalnej (ryc. 2).

Region Umbrii jest szczególnie predysponowany do wykorzystania cech przyrodniczych i kulturowych w kształtowaniu przestrzeni służącej utrzymaniu tożsamości, jak również integracji społeczeństwa. Atrakcyjne z punktu widzenia społeczności lokalnej oraz turystów są: stosunkowo niski stopień degradacji środowiska, walory krajobrazu naturalnego i kulturowego, zróżnicowana struktura użytkowania ziemi, mozaikowość krajobrazu, bogata historia, zwyczaje i tradycje. Z tego też względu turystyka jest wiodącą dziedziną polityki rozwoju regionu. Generuje ona nowe miejsca pracy i wzrost dochodów ludności. Poprzez ochronę i kontrolowany rozwój zasobów naturalnych, kulturowych oraz osiągnięcie standardów planistycznych, a także szacunek do historii i tradycji, możliwe jest zachowanie cech krajobrazu, przy równoczesnym rozwoju ekonomicznym.

Drugim analizowanym regionem jest Wschodnia Fryzja. Ostfriesland położone jest w północno-zachodnich Niemczech, między Zatoką Dollart i wybrzeżem Morza Północnego. Obszar ten, a także sąsiadujące od zachodu regiony holenderskie, od II w. p.n.e. były zamieszkiwane przez Fryzów. Szczególnie istotny z punktu widzenia ciągłości historycznej i dziedzictwa regionalnego może być fakt, że Wschodnia Fryzja była państwem niezależnym aż do XVIII w., kiedy to została włączona do Prus (w krótkich okresach do Holandii, okupowana przez Francję, wchodziła też w skład Królestwa Hanoweru).

Największe miejscowości to Emden, Aurich, Leer oraz Jever. Aurich była siedzibą arystokracji wschodnifryzyjskiej. W Emden widoczny jest prawie niezmienny układ dawnych wałów i umocnień z lat 1606 i 1616, które pierścieniowo okružają miasto. Wśród zabytków miast można wyróżnić Schloss Aurich oraz renesansowe i barokowe kamienice, kamienice i założenie pałacowo-parkowe Evenburg w Leer, pałac (wcześniej gotycki zamek) Schloss Jever oraz ratusz z XVI w. w Jever. Jednak dominującymi typami krajobrazu są krajobraz nadmorski i rolniczy. Cechą charakterystyczną są tzw. watty (morze wattowe), będące typem krajobrazu „prześciowego” pomiędzy wodami Morza Północnego, a lądem. Region obejmuje także Wyspy Wschodnifryzyjskie, z długimi, piaszczystymi plażami. Mieszkańcy wybrzeża trudnią się rybołówstwem. W celu ochrony specyficznych ekosystemów wodno-lądowych, założono Park Narodowy Nationalpark Wattenmeer, który obejmuje swym zasięgiem obszar wybrzeża i wysp. We wschodniej części regionu występują trzęsawiska, od których nazwy w dialekcie fryzyjskim pochodzi nazewnictwo wielu miejscowości (fehn). Osobliwy i wyraźnie odmienny jest tu krajobraz nadmorski oraz tereny równinne, wykorzystywane rolniczo. Mieszkańcy Ostfriesland od wieków utożsamiają się ze swoją ziemią, jednocześnie czują przed nią respekt i traktują jako symbol nieustannej walki z żywiołem, wodą, śmiercią. Przełamanie wałów i ogrom strat poniesionych w trakcie powodzi z dnia 11 października 1634 r. przedstawia obraz Heppelii (Kirchoff, 1984). Charakter rolniczy determinuje sposób zagospodarowania

regionu, a także wytworzenie w ciągu wieków odrębnej kultury i społeczności. Krajobraz kulturowy, oparty na gospodarce melioracyjnej Wschodniej Fryzji, kształtowany był ze szczególną świadomością. Charakterystyczne dla niego były urządzenia i obiekty melioracyjne, które miały osuszać, gromadzić i odprowadzać nadmiar wody, w tym rowy, stawy, kanały, groble, a także konstrukcje formujące wały przeciwpowodziowe i wzniesienia. Od początku XV w. w krajobrazie pojawiały się wiatraki, służące do odwadniania terenu. Taki sposób kształtowania przestrzeni wymuszał niejako określone formy osadnictwa. Osadnicy już we wczesnym średniowieczu formowali wzgórza, na których budowali swe wsie. Charakterystycznym typem wsi jest rządówka i osada kolonijna. Kultura rolna, systemy melioracyjne, układy wsi, formy zagospodarowania, zabudowa w dużej mierze przeniesiona została na tereny polskie (Żuławy Wiślane, mazowiecki odcinek doliny Wisły, pradolina Narwi), wraz z pojawieniem się kolonizatorów holenderskich (od XVI w.), ale także przesiedleńców ze wschodniej Fryzji (od XVIII w., Szałgin, 2000) (ryc. 3).

Mieszkańcy Wschodniej Fryzji, szczególne znaczenie przywiązują do przestrzeni domu. W regionie występuje typowa architektura miejska najczęściej z obiektami z XVIII i XIX w., zabudowa historyczna i wiejsko-rezydencjonalna oraz dworsko-folwarczna. W zabudowie zwartej są to pojedyncze budynki z dwu lub czterospałowym dachem, pokryte czerwoną dachówką ceramiczną. Kolejnym charakterystycznym typem zabudowy jest budynek w układzie zagrody. Najczęściej jest to duży obiekt mieszkalny, połączony z oborą i stodołą, tzw. gulfhaus. Inny typ budynku mieszkalnego oparty jest na cechach dolnosaksońskiego domu halowego. Pojawia się on również w układach kolonijnych. Szczególna dbałość o zachowanie charakterystycznego stylu architektury przejawia się w formie i skali zabudowy współczesnej, a także kontynuacji zastosowania typowych materiałów. Tym samym mieszkańcy Wschodniej Fryzji czerpią z tradycji miejsca i łączą w umiejętny sposób nowe ze starym (Jaszczak, 2010, Jaszczak 2013). W układzie wsi i zagrody szczególne znaczenie ma zieleni komponowana w postaci alei przydrożnych, żywopłotów, parków i ogrodów (ryc. 4).

Kształtowana przestrzeń społeczna bazuje na podtrzymywaniu więzi rodzinnych i sąsiedzkich. W tworzeniu tej przestrzeni dużą rolę odgrywa kultura, tradycje, zwyczaje, a także dialekt, którym mieszkańcy regionu posługują się w domu, na ulicy i w urzędzie. Codzienna ceremonia serwowania herbaty, święta, kuchnia regionalna, tradycyjny ubiór, pieśni i tańce, gry i zabawy (np. gra Bosseln, wyścigi na watach tzw. Schlittenwettbewerb auf dem Watten) to cechy niematerialne związane pośrednio z krajobrazem i tradycyjnymi formami w przestrzeni.

Wschodnia Fryzja wyróżnia się ciągłością historyczną oraz wyraźną odrębnością przyrodniczą i kulturową (Steen, Jantke, 1987; Hoek, 1996), co podkreślone jest w przestrzeni, natomiast wybrane cechy krajobrazu mają szczególne znaczenie dla społeczności lokalnej i przebywających w tym regionie turystów. Porty w małych miejscowościach, nabrzeża, waterfronty, kanały, stwarzają możliwość kreowania przestrzeni wspólnej. Festiwale Marine Fest są okazją do spotkań, pokazów statków, żaglówek i kutrów rybackich, a także zaprezentowania regionalnej kuchni, zwyczajów

i tradycji. Niemiecko-holenderski szlak „Dollart Route” prowadzi przez obszary wátów, poldery, wały i umocnienia, porty i gospodarstwa rolne, a tematyczny szlak rowerowy „Rhododendron Route” oparty jest na zasobach szkótek drzew i krzewów, specjalizujących się w produkcji rododendronów.

PODSUMOWANIE

Pierwszym etapem racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego jest identyfikacja jego tradycyjnych form. Uwzględniają one nie tylko użytkowanie, ale i strukturę jednostki osiedleńczej (miasta/wsi) oraz jej cechy lub jak określa m.in. I. Niedźwiedzka-Filipiak (2010), wyróżniki. Kolejne etapy powinny obejmować ocenę potencjału krajobrazowego w kontekście tworzenia przestrzeni społecznej i kulturowej o znaczeniu lokalnym i regionalnym. Proces ten oparty jest o wcześniej wybrane cechy krajobrazu wyróżniające się w stopniu najwyższym w danym regionie. Ponadto w wielu regionach należy zwrócić uwagę na wyeksponowanie walorów estetycznych (wizualnych), przy jednoczesnym ich zabezpieczeniu przed niekorzystnymi zmianami spowodowanymi m.in. przez niekontrolowane inwestycje. Ze względu na złożoną strukturę krajobrazu kulturowego obejmującą nawarstwienia przyrodniczo-kulturowe, gospodarcze i społeczne, jego ochrona powinna być przede wszystkim czynna, poprzedzona jasno sprecyzowanymi zapisami prawnymi, uwzględniającymi nie tylko nakazy, czy zakazy, ale także możliwości jego przekształceń w kierunku zrównoważonym. Aby do tego doszło musi ona odnosić się nie tylko do kierunku zabezpieczenia cennych przyrodniczo lub kulturowo obszarów lub obiektów, ale traktować krajobraz, jako złożoną strukturę, w której żyją i funkcjonują określone społeczności. To one tworzą charakter miejsca i decydują o jego specyfice.

Obszary przyrodnicze, cechy kulturowe, a także zwyczaje, kultura, język, folklor decydują często o tworzeniu miejsc ważnych z punktu widzenia mieszkańców danego kraju i regionu, jak i takich, które stanowią odmienną atrakcję dla przyjezdnych. Mimo różnic geograficznych, historycznych i kulturowych w analizowanych regionach, włoskiej Umbrii oraz niemieckiej Wschodniej Fryzji, to właśnie elementy krajobrazu, „zebrane” w charakterystyczną, złożoną strukturę są tym, co łączy społeczność lokalną. To one determinują sposób kształtowania przestrzeni prywatnej i publicznej w układach osiedli, czy małych miasteczek. Należy jednak stwierdzić, że w wyniku postępującej globalizacji tożsamość regionalna w wielu krajach europejskich jest zagrożona. W przypadku dwóch analizowanych regionów, zagrożenie zacierania się tożsamości może mieć związek z ogólnymi zjawiskami globalnymi. Zagrożenia te dotyczą przede wszystkim unifikacji struktur, pojawienia się nowych, masowych technologii i materiałów, starzenia społeczeństwa, migracji ludności, tempa życia. Należy więc szczególnie zadbać o zrównoważony rozwój, uwzględniający, obok wzrostu ekonomicznego i kwestii społecznych, ochronę oraz zachowanie obszarów o szczególnych cechach, także tych niematerialnych.

Ryc. 1. Wartości przyrodnicze w regionie Umbrii.

Fig. 1. Natural values in Umbria.

Ryc. 2. Elementy kulturowe: zabudowa mieszkalna, obiekty sakralne, zasoby rękodzielnicze i artystyczne.

Fig. 2. Cultural elements: buildings, sacral objects, handicrafts.

Ryc. 3. Cechy krajobrazu rolniczego i nadmorskiego
 (pola uprawne, łąki i pastwiska, wały umacniające i watty), Wschodnia Fryzja.
Fig. 3. Features of rural and coastal landscape (fields, meadows and pastures, watt), East Frisia.

Ryc. 4. Cechy krajobrazu kulturowego „zapisane” w architekturze mieszkalnej,
 gospodarczej, technicznej, sakralnej, Wschodnia Fryzja.
Fig. 4. Cultural landscape features sign by houses, farm and technical buildings,
 sacral objects, East Frisia.

LITERATURA

- Antrop M., 2004: Landscape change and the urbanization process in Europe. *Urban and Landscape Planning*, 67: 9-26
- Businelli M., Santucci. F.M., 1990. Biological Farming in Central Italy [w:] European System Cooperative Research Network in Agriculture (Escorena). *Biological Farming in Europe: Challenges and Opportunities. Proceedings of the Expert Consultation*, Bern, Switzerland.
- Dąbrowska-Budziłło K., 2011: *Genius loci*, jako potencjalne źródło inspiracji dla kształtowania krajobrazu. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 15*: 227-235.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa. *Dziennik Ustaw z 2006 nr 14 poz. 98 wersja obowiązująca od 2005-01-01*.
- Falkowski J., Kostrowicki J., 2000: *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa.
- Hoek R. C., 1996. *Land zwischen Dollart Und Ems. Ein Beitrag zur Heimatgeschichte des Rheiderlandes von R.C. Hoek*. Verlag H. Risius KG, Weener.
- UNESCO/ICOMOS Expert Group, 1995: *World Heritage Convention Operation Guidelines*.
- Jałowiecki B., Szczepański M., Gorzelak G., 2007: *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe, Tychy: 1-346.
- Jaszczak A., 2010: *Wielokulturowe kraj(obrazy). My i Oni. Interdyscyplinarne obrazy wielokulturowości*. Wyd. Nauk. UAM, seria: Człowiek i społeczeństwo: 63-81.
- Jaszczak A., 2013: *Cechy krajobrazu kulturowego w aspekcie rozwoju przestrzeni rekreacyjnej oraz analiza przekształceń obszarów wiejskich na przykładzie wybranych regionów Polski i Niemiec. Wstęp. Rozprawa habilitacyjna*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
- Kirchhoff J., 1982: *Über den Straßen von Torum. Der Dollart Versunkene Stätten Verwaschene Spuren*. Verlag H. Risius, Weener.
- Myga-Piątek U., 2011: *Genius loci Podhala i Tatr. Rola w kształtowaniu atrakcyjności turystycznej*. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, nr 15*: 259-277.
- Niedźwiedzka-Filipiak I., 2010: *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
- Permilovskaya A., 2011: *Rural cultural landscape of Russia as an object of heritage. Contemporary rural landscapes (eds.) R. Cielątkowska, J. Poczobut*, Wyd. Wyższa Szkoła Ochrony Środowiska w Tucholi: 126-131.
- Sauer C., 1925: *The Morphology of Landscape*, University of California Publications in Geography, 2: 19-53.
- Szałygin J., 2000: *Krajobraz kulturowy wsi osadnictwa "olęderskiego"*. *Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego*, 4: 31-46
- Sereni E., Litchfield R. B. 1997: *History of the Italian Agricultural Landscape*. Princeton University Press: 213-216, 314-321.
- Steen D., Jantke G. Z., 1987: *Das Rheiderland zwischen Ems und Dollart*. Verlag H. Risius KG; Weener

Swaffield, S.R., Primdahl, J., 2006: Spatial concepts in landscape analysis and policy: some implications of globalization. *Landscape Ecology*, 21: 315–331.

Zachariasz A., 2011: Krajobrazy pamięci wyrazem tożsamości miejsca. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 15*: 310-326.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

Aplin G., 2007: World Heritage Cultural Landscapes 'World Heritage Cultural Landscapes', *International Journal of Heritage Studies*, 13/6: 427-446 [wersja elektroniczna, dostęp: 20 czerwca, 2010].

Fotografie na rycinach: A. Jaszczak.

Photos on figures: A. Jaszczak.